

**УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ: ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ УКРАЇНОФІЛАМИ ТА
УКРАЇНОФОБАМИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.**

У статті здійснена спроба показати парадоксальність впливу на формування українського національного проекту непримиренних антагоністів – типових «малорусів», які прагнули бути більш «руськими», ніж «великоруси», російських чиновників та представників умовного українофільського табору.

Ключові слова: національна політика, національний проект, феномен «малоросійства», українофіли, українофоби.

Пошук ідентичностей, передусім, національних, став визначальною рисою ХІХ ст. У вибудованій системі імперської, в переважній більшості – династійної лояльності станового суспільства, знайшли своє місце не лише представники дворянства різних етносів. Власне, ця система, дозволяючи входити в неї за умов дотримання відповідних правил, звужувала можливості вибору ідентифікаційних ознак, скоріше навіть робила їх недоцільними. В цих умовах запропонована так звана «всеслов'янська» ідея покликана була зберегти імперію. Йшлося про неподільну національну єдність великоросів, малоросів, білоросів. Водночас, поступово, але неухильно розвивалися та посилювалися й національні рухи. Вони стали варіантом пошуку інших можливостей існування поза імперськими формами та утвореннями.

Головним завданням запропонованого матеріалу є зосередження уваги на малодосліджених аспектах прямого та опосередкованого внеску у розвиток українства як явища жандармських чиновників представників правих монархічних організацій, в українських губерніях – здебільшого так званих «малоросів» та відомих українських діячів, які належали до умовної групи «українофілів», зокрема М.Грушевського.

В останні роки з'явилися цікаві дослідження особливостей національної політики Російської імперії напередодні її руйнації. Серед російських істориків найбільш ґрунтовні праці, присвячені цим питанням має О.І. Міллер. У контексті нашої теми одна із основних ідей, висловлена дослідником щодо представників різних національностей, які, на його думку, не були лише пасивними жертвами, а були повноправними акторами історії, хоча іноді опосередковано [1]. Відомий харківський дослідник В.В. Кравченко наголошує, що фактично до середини ХІХ ст. ані російські, ні українські чи білоруські за походженням інтелігенти у своїх пошуках національної ідентичності не виходили за ментальні межі середньовічної «святої Русі», «в якій не злито, але й неподільно» вони існували [2]. Дослідженню різноманітних аспектів наукової, громадсько-політичної та творчої спадщини М.Грушевського присвячена значна кількість праць, у тому числі, здійснена спроба психологічного аналізу [3]. У запропонованій статті зупинимось на аналізі архівних матеріалів з особистого фонду родини Грушевських, а саме, протоколів допитів науковця та аналізі його позиції в умовах війни [4].

Суспільне протистояння в умовах російської революції 1905-1907рр., перші політичні перетворення в імперії призвели також і до посилення національних рухів. У цих умовах виникає конфлікт між представниками лояльних до монархії та, відповідно, імперії, з якою вона уособлювалась, малоросів та прихильників української ідеї. Можливість її реалізації переважною більшістю українофілів сприймалась у нероздільній єдності з демократизованою, федералістичною Росією.

Відсоток малоросів в середовищі російських шовіністів, крайніх монархістів в українських губерніях був значним. Прагнення бути більш руськими ніж великороси, спроба переконати владу (а ще більше самих себе) в тому, що «ми» «свої», перевершувало розумні межі. Київські монархічні організації відзначались особливо вірнопідданою позицією. Після вбивства Багровим М. російського прем'єр-міністра П.Столипіна, їх представники «зайшлися» у націоналістичних істериках [5, с. 66 – 68]. У Міністерство внутрішніх справ надійшло звернення від представників всеросійського національного союзу про так звану «мазепинську загрозу». У документі зазначалось, що цей рух переслідує виключно політичну мету – «відторгнення від Росії найбільш багаті її області» [6, 12]. Представники руху, як зазначалось, «працюють над знищенням в широких народних прошарках російського національного почуття. Члени київського товариства «Клуб російських націоналістів» відзначалися крайніми україно- та юдофобськими позиціями. Представники організації підготували розгорнуту

.....
записку, яка була результатом узагальнення всього матеріалу, що з'являвся у друці протягом декількох років напередодні війни. На думку дописувачів, влада припустилась декількох помітних помилок, а саме: надання дозволів на відкриття українських клубів, читалень, типографій, видання української літератури, газет, розвиток українського театру. Критикувалась також відсутність протидії з боку влади спробі організувати в державній думі українську фракцію. Факт переїзду зі Львова та можливість співпраці М. Грушевського під час функціонування Другої Думи в «Союзі автономістів-федералістів» із поляками разом з іншими причинами віднесли до значних владних прорахунків. Київські націоналісти особливо наголошували на тісній взаємодії між українськими та польським діячами. Найбільше обурення членів клубу викликали публікації матеріалів в польській пресі, в яких наголошувалось, що без відродження в національному сенсі автономної України, автономія Польщі в Російській державі є неминучою утопією. Підсумовуючи, автори записки наголосили, що частина суспільства, яка підтримувала ідею неподільності та єдності Росії, передбачаючи активні виступи з боку сепаратистів у дні ювілею Шевченка, звернулись до Міністерства внутрішніх справ з досить виразною телеграмою, вимагаючи захисту в більш реальній формі. Завершувався документ наступною фразою: «Подальше спостереження за українських рухом продовжується» [6, с. 50 – 53].

Загальні настрої, як владні, так і суспільні, знайшли відображення в офіційних документах та донесеннях представників жандармських управ, інших офіційних установ Російської імперії. Сприйняття «українства як прагнення до автономії» [7, с. 5] стає досить популярним та таким, що могло гіпотетично загрожувати цілісності імперії. У зв'язку із цим директор департаменту поліції розіслав в усі регіони записки з вимогою надати максимально загальну та широку характеристику українського руху [7, с. 7].

У відповідь керівник Полтавського жандармського управління доносив: «Зобов'язаний докласти, що подальшому вихованню молодого покоління у дусі сепаратизму та в переконанні, що малороси складають якийсь особливий народ, варто покласти край» [7, с. 10]. Жандармський чиновник запропонував власні рекомендації для розв'язання проблеми «малоросійського сепаратизму»: особливу увагу приділяти взаємодії духовного відомства та Міністерства освіти. Невідкладним заходом називалось «привлечение» народних вчителів із великоросів, а не місцевих, українських. Особливої увагу потребували духовні заклади та сільське духовництво, якому, на думку жандармів, необхідно було надавати енергійні інструкції від єпархіального керівництва для постановки правильного навчання в народних школах історії Росії. Йшлося про те, що Малоросія – частина єдиної Росії, і ніякої України не існує. Заступним завданням називалось постійне роз'яснення, що малоросійська мова є наріччям, а українське вчення – штучне явище. Нарешті, рекомендувалось у черговий раз знищити саму назву «Україна», як і слово «український», та замінити на «Малоросія» [7, с. 12].

Водночас, надзвичайно промовистими в контексті існуючої імперської системи лояльностей були наступні рекомендації: вимагати знання та розуміння українського руху, оскільки негативним моментом може стати й те, що постраждають ті малороси, які залишаються вірноповіданими, але люблять свою мову, культуру, старовину, усвідомлюючи нерозривний зв'язок з великим руським народом. Необережне переслідування таких осіб може штучно створити табір незадоволених. А от щодо «мазепинців», то за ними варто встановити спостереження [7, с. 14].

Автори доповідних записок різних губернських жандармських управлінь особливу увагу приділяли тому, що, на їхню думку, представники українського руху для досягнення своїх цілей (національно-політичної автономії та федерації) використовували будь-які прояви суспільного життя. Як зазначалось, для зміцнення національної самосвідомості видавалась періодична література та активно використовувалась школа, в яких дітей зі шкільної лави призвичаювали «мріяти про Україну» [6, с. 2-3]. Для того щоб пробуджувати народну свідомість, здійснювалася агітація довкола політичних подій, проявів суспільного життя, ювілеїв вчених та письменників. У документі було висловлено надзвичайно цікаву думку щодо ролі російської влади в формуванні українського проекту – встановлення пам'ятників, як у випадку з Котляревським в Полтаві, трактувалось як остаточне визнання його (і не лише) досягнень державною владою, а саме це визнання слугує найбільшим агітаційним матеріалом для простолюду [6, с. 4].

У цих умовах у поле зору жандармських чиновників потрапляють впливові українські діячі, та в першу чергу, М.Грушевський. Так пристав бульварної поліційної дільниці Києва в

донесенні характеризував Грушевського як українського націоналіста, який видавав у Києві «Літературно-науковий вісник», також як українського письменника та історика, що «користується популярністю серед українського народу в Києві та в Галиції, завдяки виданням українських книжок» [6, с. 52]. У 1913 р. знаходився в тісних стосунках з особами, що належали до українофільської партії, але обшуку та арешту не підлягав [6, с. 53]. Цю ситуацію потрібно було виправити, що і призвело до арешту М. Грушевського. В особистому фонді родини Грушевських містяться протоколи допитів. У своїх відповідях дослідник наголошував на тому, що завжди вважав своїм головним заняттям науку. Він високо оцінював впливовість посади завідувача кафедри історії України у Львівському університеті, «оскільки на цій позиції можна багато зробити для розвитку наукових інтересів серед студентів та для розвитку вивчення України. «Дуже швидко я зрозумів, що для розвитку дороги забарикадовані польським пануванням дуже ретельно» [4, с. 4]. Цей факт, за словами Михайла Сергійовича, став головним стимулом для активізації його суспільного життя. Він належав до категорії українських діячів, які принципово заперечували радикалізацію українського руху. Як і більшість членів так званої Старої Громади, українофільської налаштованої професури, поділяв ідеї здобуття помірковано-культурної автономії, але виключно у складі оновленої Російської федерації. Грушевський наголошував, що був рішучим противником австрійської орієнтації, яку обрали частина представників українського табору. Під час допиту та ознайомлення з текстом звернення Головної Руської ради, підписаного відомими галицькими громадськими діячами в перші дні Великої війни, він відмежувався від австрійської орієнтації названих осіб, не заперечуючи факту знайомства з ними. «Січові організації в Галичині мене ніколи особливо не цікавили, деякі свідчення про них я мав як про досить цікаве явище селянського життя» [4, с. 6]. Грушевський, говорячи про особливості діяльності Січових організацій в Косівському районі, (а саме там, в с.Криворівня, він мешкав) наголошував, що до початку війни вони переслідувались місцевою адміністрацією в Галичині. Характеризуючи старі січові організації, Грушевський, передусім, мав на увазі селянські організаційно-просвітницькі структури, з яскраво вираженими опозиційними настроями щодо австрійського уряду та польської шляхти. Щодо бойових дружин, які виникли з початком війни, їх він охарактеризував як явище маскарадне та порожнє. Подібна оцінка вченого була відображена і в публікаціях періоду війни. Так у жовтні 1915 р. в петроградській газеті «Речь» було опубліковано його статтю «Тлінний прах». Як зазначається у коментарях [8, с. 658], стаття була написана у відповідь на публікацію Кулаковського Ю. «Русским людям, именующим себя «украинцами». Отже, позиція М. Грушевського як громадсько-політичного діяча окресленого періоду полягала у запереченні «австрійської орієнтації». Вирішення українського питання в Росії вбачалось ним не у відторгненні українських земель, а в регулюванні його законодавчим шляхом, спільних зусиль «прогресивного українського й великоросійського суспільства в рамках російської державності, на ґрунті розвитку конституційного ладу, обласного самоуправління й національного самовизначення» [8, с. 420].

Підсумовуючи, зазначимо, що ідея самостійності не стала на цьому етапі близькою для Грушевського, не став він її прихильником вже і як політичний діяч після березневих подій 1917 р., що, безумовно, не могло не позначитись на наслідках для української справи. Саме це стало одним із факторів «провальності» українського проекту на цьому етапі його розвитку. Подальших досліджень потребує, по-перше, вивчення співвідношення офіційної позиції російської влади в умовах світової війни щодо національного питання та можливих шляхів його розв'язання, яке не в усьому збігалося з поглядами представників монархічних організацій, передусім з малоросійським наповненням. Та, по-друге, того, як відмінності у владних та шовіністичних громадських колах «стимулювали» посилення неросійських національних проектів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб.: Алетейя, 2000 – 287 с.; Миллер А.И. Россия и русификация Украины в XIX в./ Россия-Украина: история взаимоотношений. – М, 1997/ [Электронный ресурс].
2. HYPERLINK <<http://www.litopys.org.ua/>> .
3. HYPERLINK <<http://www.litopys.org.ua/>> .
4. www.litopys.org.ua.
5. www.litopys.org.ua.

6. Миллер А. И. Почему все континентальные империи распались в результате первой мировой войны?/ [Электронный ресурс].www.polit.ru/ story/oc_2.html .
7. Кравченко В.В. Харьков/Харьків: столица пограничья. – Вильнюс: ЕГУ, 2010. – 358 с. / [Электронный ресурс].
8. HYPERLINK <http://www.ehu.it> .
9. HYPERLINK <http://www.ehu.it> .
10. www.ehu.It/.
11. www.ehu.It/.
12. news/hotice .
13. news/hotice .
14. Верстюк В.Ф., Пиріг Р.Я. М.С.Грушевський: коротка хроніка життя та діяльності. – К., 1996. – 311 с.; Шаповал Ю, Верба І. Михайло Грушевський. – К.: Альтернативи, 2005. – 354 с.; Масненко В.В. Формування образу М.С.Грушевського в масовій свідомості сучасного українського суспільства // Український історичний журнал. – 2006. – № 5. – С.19 – 34; Ващенко В.В. Неврастенія: непрочитані історії (реконструкція одного надпису – сенс прочитання автобіографії М.Грушевського). – Дніпропетровськ: Січ, 2002. – 201 с.; Грушевський М. С. Щоденник (1888-1894 рр.). – Підготовка до видання, передне слово, упорядкування, коментарі і післямова – Л.Зашкільняк. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства. – 1997. – 261 с., та ін.
15. Центральний державний історичний архів України (ЦДІА України). – Ф.1235. – Оп. 1. – Спр. – 43. – 102 арк.
16. Народный жизненный календарь на 1912 год. – К.: Издание газеты «Двуглавый орел». – 78 с.
17. ЦДІА України. – Ф.274. – Оп.5. – Спр.26. – 189 арк.
18. ЦДІА України. – Ф.320. – Оп.1. – Спр.1326. – 245 арк.
19. Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редколег.: Павло Сохань, Ярослав Дашкевич, Ігор Гирич та ін.; Голов. ред.. П.Сохань. – Львів: Світ, 2002 – Т.3: Серія: Суспільно-політичні твори (1907-березень 1917). – 2005. – 792 с.

Венгерская В.А. УКРАИНСКИЙ ВОПРОС: ПРОТИВОСТОЯНИЕ МЕЖДУ УКРАИНОФИЛАМИ И УКРАИНОФОБАМИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ ХХ В.

В статье предпринята попытка показать парадоксальность влияния на формирование украинского национального проекта непримиримых антагонистов – типичных «малоруссов», которые пытались быть более русскими в сравнении с «великоруссами», российских чиновников и представителей условно украинофильского лагеря.

Ключевые слова: национальная политика, национальный проект, феномен «малороссийства», украинофилы, украинофобы.

Vengerska V.A. UKRAINIAN QUESTION: CONFRONTATION BETWEEN UKRAINOPHILES AND UKRAINOPHOBES IN THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY.

The attempt to show an influence's paradoxicality on the formation of the Ukrainian national project of incompatible antagonists – typical «malorosies», who aimed at being more «rus» than «velykorus», Russian officials, and representatives of a conditional Ukrainophile camp is made.

Key words: national politics, national project, Russian officials, the phenomenon of «malorosijstvo», Ukrainophiles, Ukrainophobs.

УДК 581.14: 167(091)(477)

О.С. Рудишина

АКАДЕМІК М.Г. ХОЛОДНИЙ – ЗАСНОВНИК ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКОЛИ ФІТОГОРМОНОЛОГІВ

На основі архівних і літературних джерел висвітлено творчий шлях Миколи Григоровича Холодного (1882-1953) – автора гормональної теорії тропізмів, засновника вітчизняної школи фізіологів рослин.

Ключові слова: історія біології, фітогормонологія, академік М.Г.Холодний.

Відкриття, знахідки, гіпотези в біології є результатом діяльності вчених усього світу. Свій внесок у розвиток цієї науки зробили й вітчизняні вчені-біологи. Прогресивний розвиток фітогормонології пов'язаний з ім'ям видатного українського ботаніка, фітофізіолога,